

„A történetírás a tizennyolcadik században irodalmi tevékenységnek számított”

Interjú Catherine Volpilhac-Auger-val

Tisztelt Professzorasszony! Arra kérem, hogy mindenekelőtt szóljon néhány szót személyes és tudományos pályafutásáról, illetve a franciaországi egyetemi életben elfoglalt helyéről!

1955-ben születtem, és tanulmányaim során a „klasszikus” francia elitképzésben részesültem. Érettségi után előbb az elitintézmények (*Grandes Écoles*) felvételi vizsgájára felkészítő osztályokat jártam végig Clermont-Ferrand-ban, majd felvettek az École Normale Supérieure „lánytagozatára”, Sèvres-be (amely azóta egyesült az intézmény párizsi, *rue d’Ulm*-i részével). Itt végeztem felsőfokú tanulmányaimat 1975–1979 között, de már eközben – 1977-ben – sikerrel abszolvtam klasszika-filológiából az egyetemi oktatásra is feljogosító felső szintű tanári versenyvizsgát, az *agrégation*t. Bölcsészdoktori értekezésemet 1981-ben védtem meg, az akkor még létező nagydoktori fokozatot 1992-ben szereztem meg. Mindkét esetben az ókori történetírás – egészen pontosan Tacitus – újkori hatását vizsgáltam; előbb kifejezetten Montesquieu műveiben, majd pedig a Montesquieu-t Chateaubriand-tól elválasztó időszak francia szerzőinél. Ezen alkotásaimat az oxfordi székhelyű Voltaire Alapítvány (*The Voltaire Foundation*) könyv alakban is megjelentette. A *Tacitus és Montesquieu* címet viselő bölcsészdoktori értekezéssel még 1987-ben elnyertem a Montesquieu-díjat.

Hogyan sikerült ezt a klasszikus és modern filológusi felkészültséget egyaránt igénylő tevékenységet összeegyeztetni oktatói munkájával?

Nem volt egyszerű dolog, főleg a kezdeti időszakban. Ugyanis, miközben értekezéseimet készítettem és tudományos publikációkat írtam, pályám első, mintegy tizenkét évre terjedő szakaszában – három gyermekem nevelése mellett – döntően a közoktatásban tevékenykedtem. Előbb középiskolai, majd a már említett felkészítő osztályokban tanítottam francia nyelvet és irodalmat, illetve klasszikus nyelveket. 1992-ben neveztek ki a grenoble-i Stendhal Egyetemre a francia irodalom professzorának. Ettől kezdve már irányíthattam kutatócsoportokat, illetve posztgraduális oktatási programot (ez utóbbi *Az elbeszélés poétikája és retorikája* nevet viselte). 2000 óta az École Normale Supérieure lyoni intézetének egyetemi tanára vagyok, ahol elsősorban a történetírás történetével, a kritikai kiadás gyakorlatával, illetve az antikvitás továbbélésével foglalkozó kurzusokat tartok.

Tehát 1992 egyfajta fordulópontot jelent?

A kutatást és a tudományos közéleti tevékenységet illetően mindenképpen. Mint említettem, már Grenoble-ban is kutatócsoport vezetésével bíztak meg. Az 1993–2000 közötti időszakban Crébillon, illetve Montesquieu műveinek kiadásával kapcsolatos kérdéseket vitattunk meg havi rendszerességgel szervezett szemináriumainkon. Ezt követte (és követi még ma is) Montesquieu *Összes műveinek* oxfordi kiadása 2000 januárjától. Hatalmas vállalkozásról van szó: eddig négy kötet jelent meg, további tizennyolc még kiadásra vár.

Ehhez a folyamathoz kapcsolódik még egy 1997-es esemény: a *Montesquieu* folyóirat megalapítása, melynek vezető szerkesztője is vagyok. 1999 óta pedig a *Cahiers Montesquieu* sorozat főszerkesztői teendőit is ellátom. Még Grenoble-ban alapítottam 1995-ben (és vezettem 1998-ig) az ókori szerzők műveinek tanulmányozására szerveződött *Ad usum Delphini* nemzetközi kutatócsoportot. A francia könyvtárosképzés egyik centrumának számító Lyonban több könyvtörténeti kutatásban is részt vettem. Ilyen például a *Catalogues de vente de bibliothèques privées 1680–1815* program, amely a jelzett kor magánkönyvtárainak eladási katalógusait vizsgálja. Részt veszek a szintén lyoni könyvtörténeti intézet, az *Institut d’Histoire du Livre* tevékenységében is; velük együtt szerveztem az antik irodalom 16–19. századi könyvtári jelenlétének szentelt 2003-as konferenciát. Szintén a lyoni korszak eredménye az Henri Duranton-nal közösen szerkesztett *La Bibliothèque orientale des Lumières (A felvilágosodás keleti könyvtára)* című sorozat, melynek célja a 18. századi Európa Kelet-képét meghatározó szövegek újrakiadása. 1994 óta szinte évi rendszerességgel sikerült konferenciákat szerveznem. Ezek közül történészek számára talán a *Montesquieu tanulói* (*Montesquieu, les années de formation*) című 1996-os és a *Törvények szelleméről* kiadásának 250. évfordulója alkalmával szervezett nagyszabású 1998-os genfi tudományos tanácskozást, valamint az idei *Montesquieu au présent (Montesquieu jelen időben)* elnevezést viselő, a párizsi Bibliothèque Nationale-lal közös konferenciát érdemes kiemelni. Ami a szigorúan vett egyetemi közéletet illeti, már Grenoble-ban tagja voltam az egyetemi tanácsnak; 2003-ban pedig Lyonban is tanácsstaggá választottak.

Ilyen gazdag és szerteágazó tevékenységgel teli pályafutás láttán felvetődik a kérdés: saját magán kívül kinek köszönheti még indulását vagy témaválasztását? Volt-e olyan személy, akit mesterének tekinthetett, esetleg iskola vagy elméleti irányzat, melynek követői közé tartozik?

Kutatói pályafutásom egészét döntően befolyásolta doktori értekezésem témavezetője, a Clermont II egyetemen tanító Jean Ehrard professzor. Mindig élvezetet jelent számomra, ha vele együttműködve kutathatom Montesquieu munkásságát; találkozásaink minden alkalommal igen tanulságosak. Hogyan is tanított ő? Minden elméleti kötöttségtől mentesen, minden „iskolát” figyelmen kívül hagyva a szöveggel való igényes kapcsolatteremtést helyezte előtérbe. Ehhez olyan eszmétörténeti kereteket teremtett, ahol nem a gondolatok elképzelt ideális körülmények közötti átadása volt a kutatás tárgya, hanem a szövegek deformálódása, (termékeny) hibáik, illetve különböző változataik – olyan tényezők, melyek fontosságával sokszor maguk a szerzők sem voltak tisztában. Vagyis az eszmék történetét azokon a szövegeken keresztül vizsgálta, melyekben a gondolatok testetöltének.

Van-e olyan kutatási terület, illetve téma, ahol közvetlenül tudta hasznosítani képzettségét, illetve az imént említett szemléletet?

Jóllehet elsősorban Montesquieu műveinek kutatásával foglalkozom, klasszika-filológiai képzettségemnek megfelelően érdeklődésem az antik példák (szerzők, szövegek, témák, személyiségtípusok) 17–19. századi „továbbélése” – helyesebben szólva: folyamatos jelenléte – felé is fordult. Ezzel szembekerültem számos ókorkutató vélekedésével, akik szerint csak egyetlen ókor létezik: az, amelyet ők ismernek – ráadásul jobban, mint elődeik. Én viszont úgy vélem, hogy minden kor a maga képére alakítja az ókort, és csak azt látja belőle, amit látni akar. (Erről a *Dix-huitième siècle* című folyóiratban közöltem is egy tanulmányt.) Ahhoz például, hogy megismerhessük a 18. század ókorképét, sokkal többet ér, ha e század szakértői vagyunk, mint ha ókortudósok!

Mindemellett – miként azt említettem is – könyvtörténeti kutatásokon is dolgozom. Így például feltártam egy 17. században indított könyvsorozat, az *Ad usum Delphini* latin nyelvű klasszikusainak különböző okok miatt kudarcba fulladt történetét. (Maguk a kiadványok pompázatosak voltak, ám tudományos színvonaluk gyenge volt, és a sorozat befejezetlen maradt.) Talán azért tettem mindezt, mert jómagam is éppen egy hatalmas és ambíciózus kiadványsorozatot készítettem elő.

Az előző kérdésre adott válasz elején már jelezte, hogy kutatásainak középpontjában Montesquieu áll. Fel tudná-e nekünk vázolni ezzel kapcsolatos tevékenysége lényegét, illetve e tevékenység helyét a korral foglalkozó kutatások körében?

Jelenlegi kutatásaimat leginkább az határozza meg, hogy társszerkesztőként közreműködöm Montesquieu *Összes műveinek* 22, egyenként 400–700 oldal terjedelmű kötetre tervezett kiadásában. Ez a valóságban azt jelenti, hogy a végső változat kinyomtatása előtt minden oldalt gondosan végig kell olvasnom (2004-ig Jean Ehrard segített ebben, azóta P. Réta dolgozik velem); emellett arra is figyelni kell, hogy a munka következő fázisát gondosan megszervezzük, az egyes feladatokat jól osszuk ki, úgy, hogy közben figyelembe vesszük az egyes közreműködők képességeit és önbecsülését is. Nyugodtan állíthatom, hogy ez nem csupán technikai és tudományos kérdések megoldását, hanem komoly „diplomáciai” tevékenységet is igényel. Mindezt tovább nehezíti az, hogy jóllehet Montesquieu híres és sokat idézett, ám valójában igen kevésbé ismert szerző; néha – ezt is be kell vallanunk – még olvasni sem könnyű. (Elég visszaemlékezniem *A törvények szelleméről* első megjelenésére életemben – 1977-ben majdnem visszaléptem a tanári versenyvizsgától, amikor kiderült, hogy ezzel a szöveggel is foglalkozni kell!) Nem könnyít a helyzeten, hogy az egyetemi oktatásban is kevés teret kap Franciaországban (kizárólag a *Perzsa levelekkel* foglalkoznak); idegen nyelvekre pedig még nincs lefordítva a teljes életmű. Nagyon nehéz olyan kutatókat találni, akik képesek átlátni Montesquieu egyszerre tisztelt és rettegett életművét. Egy 18. százados példával élve: elég, ha arra gondolunk, hogy Diderot, Voltaire vagy Marivaux mennyivel könnyebben emészthető. Emellett van egy másik nehézség is – ami néha előnynek is bizonyul. Az irodalmárok mellett ugyanis – néha náluk nagyobb mértékben – a filozófusok, a történészek és a politológusok is foglalkoznak Montesquieu-vel. Vagyis Montesquieu műveinek kritikai kiadását nem lehet egyszerű irodalomtörténeti eseményként vagy tényezőként meghatározni.

Milyen újdonságokkal szolgált eddig a kiadás előkészítése a kutató számára, és mennyiben tud majd újat hozni a tudományos közvélemény számára?

Montesquieu kéziratainak felfedezése valóságos reveláció volt számomra. Az irodalomtörténészek korábban ezeket teljesen külön kezelték, és nem is igazán foglalkoztak velük. Nemrégiben kerültek a bordeaux-i könyvtárba adományozás révén azok a kéziratok, amelyeket még a la brède-i kastélyban őrzött a filozófus gondolkodó utolsó közvetlen leszármazottja, egy hölgy. Hihetetlenül gazdag anyagról van szó; és nem csupán mennyiségileg (több tízezer oldalt tesz ki), hanem módszertani szempontból is. E szövegek keletkezéstörténetének vizsgálata rendkívül izgalmas feladat – főleg annak tükrében, hogy a titkárok kézírásának elemzése új és nagyon hatékony eszközt adott a kezünkbe. Montesquieu ugyanis titkároknak diktálta műveit; és a különböző titkárok kézírását igen könnyű megkülönböztetni egymástól. A hivatalos iratokkal vagy a levelezéssel való egybevetés alapján pontosan meg lehet határozni, mikor melyikük volt a közreműködő; ezzel pedig lehetővé vált a kéziratokban végrehajtott javítások vagy betoldások datálása is. Azt hiszem, hogy ez

az a terület, ahol teljesen újat tudtam alkotni; ráadásul olyat, amit a jelenlegi helyzetben más nem is tud megtenni.

A kritikai kiadás módszereinek megújítása mellett milyen területen jelentett vagy jelenthet előrelépést a Montesquieu műveivel való foglalkozás?

Jómagam már korábban is foglalkoztam a történetírás történetével; először az ókor 18. századi képeinek vizsgálata során kerültem vele kapcsolatba. Nagy lökést jelentett a kritikai kiadás első általam megjelentett kötete, Montesquieu *A rómaiak tündöklése és hanyatlása* (*Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*) című műve. Ez arra készítetett, hogy komolyabban tanulmányozzam Voltaire írásait. Meglepő, de az ő történetírói munkásságát csak nagyon kevesen ismerik. Kutatásaim eredményét talán az a megállapítás összegzi a legjobban, hogy kiderült (és ezt azóta sem győzőm eléggé hangsúlyoztatni): a történetírás a tizenharmadik században mindenekelőtt irodalmi tevékenységnek számított – ennél fogva viszont értelmetlen lenne a mai (vagyis a tizenkilencedik század folyamán kialakult) történettudomány tudásanyaga és módszertana alapján értelmezni.

Akkor viszont milyen viszonyrendszert lehet feltételezni irodalom és történelem között a felvilágosodás korában? Mivel magyarázható az, hogy a francia felvilágosodás legjelentősebb és legnagyobb hatású gondolkodói (például Voltaire, Montesquieu vagy Rousseau) egyaránt alkottak szorosán vett irodalmi, illetve történeti tárgyú műveket?

Miként az előbb említettem is, a történetírás irodalmi tevékenységnek számított. Voltaire számára a gondolkodásmód megváltozásáért vívott harc újabb eszközét jelentette; Montesquieu esetében a politikai gondolkodás alapanyagát szolgáltatja – sőt, tulajdonképpen ez az egyetlen módszer a korban a veszélytelen politizálásra, hiszen a rómaiak szabadságáról (vagy szabadságairól) való értekezés nem sértheti egyetlen kortárs érdekeit sem, vagyis: nem kell tartani a cenzúrától.

Ez tehát egy sajátos, az adott korra jellemző, a kor körülményeiből fakadó jelenség volt?

Az biztos, hogy a felvilágosodás korára jellemző volt a történetírás és általában a történelem helyének ilyesfajta kijelölése. Mindenekelőtt Voltaire esetében a cél az emberi gondolkodás fejlődéstörténetének végigkövetése volt; vagyis az, miként szabadul meg fokozatosan (de nem lineárisan és visszafordíthatatlanul, és főleg nem szünetek nélkül) az emberiség előítéleteitől. Számára e megszabadulás legékeesebb bizonyítéka éppen az, hogy az emberiség képes vizsgálni önmagát és saját fejlődését. Más szóval, Voltaire nézete szerint ahhoz, hogy megértsük egy-egy korszak gondolkodását, elegendő, ha azt megnézzük, milyen módszereket használt az adott kor történetírása. Ebből fakadóan csakis egy felvilágosult kor képes felvilágosult történetírásra, melynek alapja az értelem.

Voltaire-nek hála, a tragédiához hasonlóan előkelő műfajnak számító történetírás (amelyet – egyes korábbi állításokkal szemben – nem nézett le a kor) hatalmas sikert aratott; Montesquieu e téren kifejtett munkásságát azonban nem igazán értékelték nagyra a kortársak. *A rómaiak tündöklése és bukása* túlságosan is sértette az olvasók ízlését – Montesquieu ugyanis nem volt hajlandó narratív, elbeszélő jellegű történetírást művelni, ami pedig a kor gondolkodásának sarokköve volt. Így egészen Napóleon koráig várni kellett, hogy ez a munka a gimnáziumi tananyag fontos részévé váljon. Ekkortájt viszont úgy gondolták, hogy ez a mű a rómaiak védelmében íródott, és meghatározza a hősi értékeket. Jean Ehrard kutatásai azonban arra mutattak rá, hogy a valóság éppen ezzel ellentétes. Miből fakadt ez a félreértés? Egyszerűen abból, hogy csak a mű bizonyos részleteit ismerték és

olvasták. Ez a felfedezés ismét felértékelte a szöveget. Úgy kell inkább olvasnunk, mintha tisztán politikai jellegű szövegről volna szó, amelyben egy olyan ember próbálgatja szárnyait, aki már egész Európát beutazta abban reménykedve, hogy egyszer diplomata lesz belőle. *A rómaiak tündöklése és bukása* megírása közben azonban rájött, hogy többre hivatott, minthogy követjelentéseket fogalmazzon!

Mindez a kritikai kiadás előkészítése közben derült ki? Egyáltalán: miként tudnak hozzájárulni a kritikai kiadások a francia felvilágosodás jobb megismeréséhez?

A kritikai kiadások elkészítése hálátlan feladatnak tűnik. Rettentő sok energiát elvon a kutatástól, és bizonyos mértékig meddővé is teszi azt, hiszen szembenáll mindenfajta interpretációs lehetőséggel. Ám ugyanakkor elég megnézni, miként idéznek egyes szerzőktől az iskolai tankönyvek, hogy rájöjjünk, milyen égető szükség van referenciaszövegekre. „Pitié pour les nègres” vagyis „Kegyelem a négereknek” címmel írtam is e témáról egy tanulmányt. Ebben azt mutatom be, miként adják közre az egyes franciaországi tankönyvek *A törvények szelleme* egyik fejezetét, amelynek Montesquieu „A néger rabszolgaságáról” címet adta (XV/5). Hogy miként? Kívágnak belőle egyes részeket (és ezt nem is jelzik), néha még a címet is elhagyják, vagy éppen teleszórják durva hibákkal. A textológus, vagyis a szövegek szakértője azonban nem hibázhat és nem hozhat létre „körülbelüli” szövegállapotot. Az ő célja az, hogy elkerülhetők legyenek az olyan helyzetek, mint amikor a *Perzsa levelek* egyik, Montesquieu által csak 1754-ben közreadott darabját 1721-ből datálják, vagyis a Régensség korából, és úgy is kezelik, mint a tipikusan e korból származó dokumentumot – holott harminc évvel később íródott! A szöveg kritikai gondozója azonban nem elégedhet meg azzal, hogy szorgos hangyaként a lehető legpontosabban lemásolja egyes szövegeket; ő ugyanis munkája révén állandó kapcsolatba kerül a szerző gondolkodásmódjával, és figyelni például egyes fogalmak kibontakozását. Ehhez a munkához egyfajta alázat szükséges, vagyis tisztában kell lenni azzal, hogy a kiadó van a szövegért, nem pedig fordítva. Amennyiben viszont ilyen mélységben elmerülünk a szerző gondolatai között, és végigkövetjük a mű megírásának valamennyi fázisát, egyre inkább eluralkodik rajtunk az az érzés, miszerint a szöveghez már nem is kell kommentárt fűzni, azt nem kell interpretálni. Olyan is van, hogy úgy gondoljuk, az egyetlen számbavehető interpretációs lehetőség az, ha tolmácsoljuk a keletkezéstörténetet, vagy esetleg a mű és szellemi környezete közötti kapcsolatot.

Ez a viszonyulási mód az én esetemben egészen biztosan a „fecsegés” által kiváltott heves reakció lehet; illetve így kívánok reagálni arra az irodalomelméleti mániára, amely komolyan pusztított Franciaországban (talán kevésbé a tizennyolcadik század esetében, amely gátat is szabott annak).

A kritikai kiadáson túlmenően milyen realitásai, milyen perspektívái vannak ma Franciaországban a Montesquieu-vel kapcsolatos kutatómunkának?

Először is, rengeteg a tennivalónk. Még számos doktori értekezésnek kell születnie, hogy a kép teljesebbé váljon. Montesquieu-vel főleg az irodalomtörténészek foglalkoztak keveset: tudomásom szerint 1994 óta nem is volt vele kapcsolatos doktori védés. (Jelenleg 4-5 értekezés van készülőben.) Ám ami leginkább megváltozott az 1970-es évek óta, az az, hogy immár nem lehet komoly munkát készíteni Montesquieu műveiről anélkül, hogy a kutató ne foglalkozna a szövegek belső genetikájával, illetve a kor szellemi környezetébe való illeszkedésükkel. Másként szólva, immár nem lehet úgy tekinteni, hogy ezek az írások egyszer csak úgy „lettek”.

Az irodalomtörténet eme visszavágása immár nem a klasszikus lansonni irányba visz bennünket, hanem inkább az eszmetörténethez közelít. Már nem az a fontos, hogy honnan ered egy-egy gondolat, hanem inkább az, hogy miként jött létre, illetve az, hogy milyen körülmények tették lehetővé létrejöttét, vagy hogy mit jelenthetett Montesquieu és az őt olvasó kortársak számára. Jómagam egyértelműen a hermeneutika ezen ága mellett foglalkozom állást, miközben teljes mértékben elfogadom a filológiai kutatás fontosságát.

Visszatérve a kritikai kiadás módszereihez: miként lehetne jellemezni a ma követett gyakorlatot?

A kritikai kiadás a mi esetünkben mindenképpen interdiszciplináris tevékenység. A történészek – elsősorban könyvtörténészek – segítségével nélkülözhetetlenek bizonyul ilyenkor, hiszen az erősen angolszász jegyeket viselő „materiális bibliográfia” révén ők vetik meg az egyes kiadások azonosításának alapjait. (Így például: mely kiadások tekinthetők eredetiek, melyeket ellenőrizte vagy hitelesítette maga a szerző? Mely kiadásokat kell értéktelen másolatoknak vagy hamisítványoknak tekintenünk?) Emellett a kritikai kiadás manapság csakis nemzetközi összefogással valósítható meg, hiszen a legjobb szakemberek közreműködésére van szükség. Így kerültem kapcsolatba például a szegedi egyetemről Penke Olga kutatásaival, aki egyik jelentős cikkében éppen azt vizsgálta, miként van jelen a szerző a történeti jellegű szövegekben – ráadásul azokban a szövegekben, amelyekkel már én is foglalkoztam! Ilyen okok vezetnek ahhoz, hogy például Voltaire *Essai sur les mœurs* című művének kritikai kiadásához olyan nemzetközi csapatot hoztam össze, amelynek az említett magyar kutató mellett még két olasz, egy svájci, két angol és öt-hat francia tagja van. Vagyis a külföldiek és a franciák száma gyakorlatilag megegyezik. Ami Montesquieu-t illeti, az ő esetében még további közreműködőkre lenne szükség; ő ugyanis jóval nehezebben kezelhető szerző.

Nemzetközi együttműködés valósul meg a kiadás tekintetében is. Montesquieu és Voltaire abban a szerencsében részesül, hogy Angliában adja ki őket a Voltaire-alapítvány. Ez egyébként az egyik utolsó olyan kiadó, amely még támogatja az igazi elmélyült tudományos munkát. Így például kiadásra kerül egy-egy szöveg összes variánsa, terjedelmes bevezető tanulmányokkal, részletes jegyzetekkel. A dolog hátránya viszont az, hogy ezek a kiadványok rettentő drágák, és terjesztésük is csak igen szűk körben történik.

Végezetül egy talán profánnak tűnő kérdés: kik vásárolnak egyáltalán kritikai kiadásban műveket? Kiket tekinthetünk a kritikai kiadások „célközönségének”?

Igen csekély létszámú közönségről van szó. A kritikai kiadások nem az egyetemisták, hanem szinte kizárólag a tudományos kutatók számára készülnek. (Ez az egész jegyzetapparátus elkészítésének alapelve is.) Azt is mondhatjuk, hogy nem alkalmazott, hanem „alapkutatást” végzünk.

Köszönöm a beszélgetést.

Lyon, 2005. január

Az interjút készítette: KOVÁCS ESZTER